

SLIKE I MIJENE REGIONALNOGA IDENTITETA

Geografska imena na kartama ranoga novog vijeka; odabrani primjeri

BORNA FUERST-BJELIŠ

Geografski odsjek, Prirodoslovno-matematički fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Trg Marka Marulića 19/II, e-mail: bornafb@geog.pmf.hr

IZVADAK

Geografska imena na karti, kao dio njezina sadržaja, jednako su toliko vezana uz nevidljivi društveni svijet i ideologiju, kao i uz pojave koje se mogu vidjeti i mjeriti u prostoru. Karte shvaćene na taj način su slike, nositelji značenja, poruka i percepcija svijeta, kako pojedinoga kartografa, tako i općih društvenih i kulturnih vrijednosti. Na temelju analize geografskih imena na kartama ranoga novog vijeka, moguće je pratiti kako su specifične društvene okolnosti izravno utjecale na percepciju i oblikovanje pojedinih regionalnih identiteta. Njihovi tvorbeni elementi bremeniti su različitim značenjima odgovarajućima trenutku vremena te različitim odnosima između pojedinih slika prostora: razlikovanje socijalnih grupacija, vjeroispovijesti, te razumijevanje nestalnosti granica s jedne strane i kontinuiteta teritorijalnosti s druge strane. Analiza se temelji na kartografskom fondu zbirki Hrvatskoga državnog arhiva, Nacionalne i sveučilišne knjižnice, Hrvatskoga povijesnog muzeja te brojnih objavljenih faksimila.

Ključne riječi: geografska imena, toponimija, Hrvatska, rani novi vijek, Morlakija, Vlasi, Turska Hrvatska

ABSTRACT

Place-names on a map are as much related to an invisible social world and to ideology as they are to the material world that can be seen and measured. Maps should be considered as images and conveyors of meaning, messages and perceptions of the world, not only of an individual cartographer, but also of common societal and cultural values. On the basis of early modern place-names analysis it is possible to trace the impact of social circumstances on the perception and formation of regional identities. Their formative elements are burdened by various meanings that correspond to a given period, as well as by different relations between images of space: social group distinction, related systems of beliefs, and comprehension of the temporality of borders and of continuity of Croatian territory. The analysis is made on the basis of original maps from Croatian cartographic funds, as well as on a number of published facsimiles from early Modern Age.

Key words: place-names, toponymy, Croatia, early Modern Age, Morlacchia, Vlachs, Turkish Croatia

UVOD

Ako kartu shvatimo kao socijalnu konstrukciju odnosno društveno uvjetovanu sliku, geografska imena mogu nam ukazati na niz značenjskih slojeva. Analiza geografskih imena pokazala je određene opće socio-kulturne slike pojedinih prostora Hrvatske u ranome novom vijeku koje su izravno utjecale na oblikovanje regionalnih identiteta. Regionalni identiteti formirali su se na temelju slike, odnosno svijesti o jedinstvenosti i različitosti prostora u određenom trenutku vremena. Oni nisu statični i prolaze kroz različite promjene. Geografska imena regionalnih cjelina u odabranim primjerima nisu se održala, no regionalni identiteti su djelomično očuvani.

Rani novi vijek, posebno XVIII. stoljeće, u kartografskome smislu posebno je bogato razdoblje. Postoji velik broj pretežno vojnih karata, topografskih skica i crteža habsburških vojnih inženjera. No najveći dio fonda čuva se izvan Hrvatske, u austrijskim institucijama, u Ratnom arhivu i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Beču. S druge strane, mletačke karte većinom su pohranjene u kartografskoj zbirci Državnog arhiva u Veneciji. Zahvaljujući velikim kartografskim monografijama Hrvatske (Kozličić, 1995, Marković, 1993, 1998, Pandžić, 1988) relevantne karte su u najvećem broju dostupne kao faksimili. Analiza u ovome radu se temelji na fondu kartografskih zbirki Hrvatskoga državnog arhiva, Nacionalne i sveučilišne knjižnice, Hrvatskog povijesnog muzeja te brojnim objavljenim faksimilima.

PRISTUP

Za razliku od tradicionalnog pristupa koji kartu smatra prikazom činjeničnoga stanja o geografskoj realnosti, u okvirima aktualnih tehničkih mogućnosti i vještina kartografa od kraja XX. stoljeća novija ju istraživanja tretiraju kao odgovarajući grafički jezik odnosno tekst koji treba dekodirati, prije nego kao jednostavno ogledalo prirode (Harley, 2001). Karta uvijek predočuje mnogo više od fizičke prirode mjesta. Ono što možemo pročitati na karti jednako je toliko vezano uz nevidljivi društveni svijet i ideologiju, koliko uz pojave koje se mogu vidjeti i mjeriti u prostoru. Karta tako predstavlja konstrukciju stvarnosti, percepcije koje treba smjestiti i proučavati u odgovarajućem kontekstu društva u svojem vremenu. Karte mo-

žemo usporediti s knjigama: obje predočuju slike, viđenja – kako svakog pojedinog autora – kartografa, tako i općih kulturnih vrijednosti određenoga društva i vremena. Stoga, karte nikada nisu niti mogu biti neutralne. One su slike odnosno nositelji značenja, poruka, percepcija i shvaćanja. Otkrivaju nam ono što se ponekad naziva "duhom vremena"; filozofski, politički, religijski i opći socio-kulturni sklop određenoga vremena. Stoga je kontekst karte iznimno važan. Tu se ne misli samo na kontekst društva (u određenome vremenu), već također i na kontekst samoga kartografa kao pojedinca, osobe, sa svojim vlastitim stavovima, znanjima i vještinama. No ipak su ova dva konteksta najčešće tijesno povezana, jer kartografi su rijetko mogli djelovati izvan financijskih i /ili političkih okvira. Svakako nije manje važan komparativni kontekst koji otkriva značenja vidljiva tek u usporedbi s kartama drugih razdoblja ili provenijencija.

U ikonografskome smislu, svaka karta ima niz značenjskih slojeva. Harley (2001), povlačeći paralelu s ikonografskim studijama E. Panofskoga (Panofsky, 1955), izdvaja tri temeljna sloja: 1. Primarni sloj koji se odnosi na pojedinačne elemente karte. Svaki element ima svoje vlastito intrinzično značenje, ali i značenje koje proizlazi iz odnosa prema ostalim elementima; 2. Sekundarni sloj koji se pomoću skupa elemenata referira na jedinstvenost, specifičnost mjesta, odnosno njegov identitet; 3. Sloj simboličkoga značenja koji, nerijetko, ima ideološke konotacije. Prikazuje odnose moći, socijalne grupe i njihove karakteristike, stavove i religijske sustave.

Geografska imena na karti, kao dio njezina sadržaja, jednako su toliko vezana uz nevidljivi društveni svijet i ideologiju, kao i uz pojave koje se mogu vidjeti i mjeriti u prostoru. Geografska imena na karti su najjači nositelji značenja i poruka, i to jednako kroz njihovu prisutnost, kao i kroz njihovu odsutnost na karti, a također i kroz njihovu promjenu (ili zamjenu) kroz vrijeme ili u različitim kartografijama.

GEOGRAFSKA IMENA KAO NOSITELJI ZNAČENJA

Analiza dostupnih kartografskih izvora, različitih provenijencija, koji prikazuju hrvatski prostor u ranome novom vijeku, pokazala je dvije prevladavajuće razine značenja. Prva razina značenja odnosi se na širenje političke poruke moći i te-

ritorijalne kontrole. S obzirom na kartografske izvore i vrijeme, mogu se izdvojiti dvije kartografske škole, odnosno imperijalne tradicije na hrvatskom prostoru, koje svaka na svoj način koriste kartu kao sredstvo isticanja svoje veličine i moći. Uz venecijansku i habsburšku kartografiju, ističe se, s treće strane i vlastiti pristup hrvatskog kartografa P. Rittera Vitezovića. Karakteristično je za ovu razinu značenja da se ovdje radi o izravno suprotstavljenim slikama realnosti granica i teritorija svake pojedine strane.

Druga razina značenja otkriva najčešće opće socio-kulturne slike područja. One su prisutne u svim kartografijama, bez obzira na različite, pojedinačne političke stavove i interese. One otkrivaju razlikovanje socijalnih grupacija i njihovu teritorijalizaciju (Morlaci, Vlasi), vjeroispovijesti (kršćanska i muslimanska Hrvatska), stanja okoliša graničnog područja (Terrae desertae), te razumijevanje nestalnosti granica s jedne strane i kontinuiteta teritorijalnosti s druge strane (Turska Hrvatska).

Kako su jedinstvenost odnosno različitost u odnosu na ono "drugo" suštinske kategorije koje određuju regiju, tako opće socio-kulturne slike prostora koje pokazuju oblikovanje svijesti o različitosti i jedinstvenosti socijalnih, religijskih grupacija i njihove teritorijalne komponente poimanja, istodobno govore o oblikovanju regionalnih identiteta i njihovoj mijeni kroz vrijeme.

Slike i percepcije koje "čitamo" s karata različitog su vremena nastanka i stupnja razvoja. Neke od njih nalazimo već od XVI. stoljeća, dok su druge relativno novijeg nastanka. No činjenica je da sve one nestaju krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća. Stvorene u specifičnim i složenim okolnostima hrvatskog graničja u odgovarajućem razdoblju, od XVI. do XVI-II. stoljeća, one nestaju s karata s promjenom okolnosti koje su ih stvorile.

SOCIO-KULTURNE SLIKE I REGIONALNI IDENTITETI

Razlikovanje socijalnih grupacija i teritorijalizacija

Jedna od socio-kulturnih slika koju otkrivamo kroz geografska imena na kartama prikazuje granično područje kao zemlju Morlaka. Višestruki oblici ovog imena npr. Morlacha, Morlacchia, Morlaccia, Murlacha, Morlakia javljaju se na kartama kao oronimi, označavajući planinu Velebit, ali i kao horonimi označavajući graničnu regiju. Toponimija i percepcija prostora vrlo su usko povezani. Ovaj toponim vuče podrijetlo od mletačkog naziva posebne socijalne grupacije, koja se u drugim sredinama također naziva i Vlasi-ma. Nalazimo ga na kartama od XVI. stoljeća. Analiza je pokazala da je naziv socijalne grupe, koji potječe iz mletačke tradicije, teritorijalizacijom postao opći pojam ne samo za određenu socijalnu grupu, već i za granično područje. Na taj način je pojam dobio prostorno značenje i odgovarajući oblik; postao je regionalni pojam, zajednički svim kartografijama. Dok se i nadalje u sredinama izvan mletačke govori o Vlasima, Morlakija je jedinstveni regionalni pojam u kartografijama različite provenijencije.

Izraz "Morlaccia detta Podgorie" na Alberghettijevoj karti Dalmacije (1732) označava područje južnoga Velebita. Coronelli na karti Dalmacije (1700) koristi oblik "La Morlaquie", po svemu sudeći, kao ime regije, a ne planine. Naime, na karti nema prikaza reljefa, dok se u naslovu karte navode područja koja ona prikazuje slijedom: "Nouvelle Carte du Royaume de Dalmacie (...) La Morlaquie, La Bosnie et La Serbie (...)"¹ (istaknula B.F.B.). Sama činjenica da se toponim našao na karti razmjerno sitnog mjerila i velikog područja, govori o jačini socio-kulturne percepcije i regionalnom identitetu u odgovarajućem trenutku vremena. O brojnim je drugim primjerima² pisano i ranije (Fuerst-Bjeliš, 1999-2000; Fuerst-Bjeliš, Zupanc, 2007).

Vitezović, primjerice, u istom razdoblju imenuje planinu Velebit kao "Velebich mons", a morski kanal kao "Morlakischen Canal" (1699), odnosno "Canale Morlaci" (1702). Sasvim je očita distinkcija planine kao reljefne forme i njezinog odgovarajućeg imena od sasvim drugačijeg pojma Morlačke regije koju obilježuje određena socijalna grupacija. Vitezovićeve karte otkrivaju također re-

1 Nova karta Kraljevine Dalmacije (...), Morlakije, Bosne i Srbije (...)"

2 Npr. Pagano, Camocio, Bonifačić, Mercator, Stier, Cantelli da Vignola, Santini, Lučić, Sanson, Seutter, von Reilly...

Sl. 1. Morlakija na karti Dalmacije, Istre i Bosne, G. Cantelli da Vignola, 1684. (faksimil iz: Marković, 1993)

Fig. 1. Morlaccia on the map of Dalmatia, Istria and Bosnia, G. Cantelli da Vignola, 1684 (Facsimil from: Marković, 1993)

laciju između Morlakije i Vlaha. Na Karti cijeloga Hrvatskog kraljevstva iz 1699. uz područje granice stoji zapis da je to pusta zemlja, gdje žive jedino Vlasi³. Prema tome, sasvim je jasno razlikovanje općeg naziva socijalne grupe (Vlasi) od prostornog pojma granične regije (Morlaci, Morlakischen). Ovaj zapis otkriva još jedan sloj poimanja, odnosno opću sliku Vlaha kao "drugih".

Izvedeni toponimski oblici iz izvornoga mletačkog naziva socijalne grupe postali su opći naziv granične regije triju imperijalnih sustava kroz više od tri stotine godina. Jasno se pokazalo (Fuerst-Bjeliš, 1999-2000) da sve relevantne europske kartografije kroz toponimiju jednako pokazuju opću sliku i poimanje regije Morlakije, bez obzira na to kako nazivaju socijalnu grupu. Iz mletačkog

naziva socijalne grupe, teritorijalizacijom i razvojem prostornog značenja i identiteta, razvio se regionalni pojam, zajednički svim kartografijama.

Promjene granica i kontinuitet teritorijalnosti

Iako je Hrvatska mirom u Srijemskim Karlovcima vratila velik dio svoga teritorija, neka su područja ipak ostala izvan njezinih novih granica. To je, prije svega, područje između rijeka Une i Vrbasa – područje između nove i stare granice, koje kartografi XVIII. stoljeća označavaju "Turskom Hrvatskom". "Turska Hrvatska" otkriva sliku međurječja Une i Vrbasa kao integralnoga dijela hrvatskog teritorija unatoč novoustanovljenoj granici. Dakle, toponim otkriva percepciju nove granične linije kao privremenog stanja u odnosu prema "pravoj historijskoj" granici, odnosno svijest o nestalnosti granica i razumijevanje kontinuiteta teritorijalnosti Hrvatske (Turska Hrvatska; istaknula B.F.B.). No, s druge strane, otkriva također sliku njezine različitosti (Turska

3 "Terra deserta olim nunc a Valachis habitata"

Sl. 2. Turska Hrvatska na karti Bosne, Srbije, Hercegovine (...), u nakladi Artaria und Comp., 1807., Beč (Faksimil iz: Marković, 1998).

Fig. 2. Turkish Croatia on the map of Bosnia, Serbia, Herzegovina (...), Artaria und Comp., 1807., Vienna (Facsimil from: Marković, 1998).

Hrvatska; istaknula B.F.B.), odnosno svijest o različitim religijskim identitetima.

Toponim Turska Hrvatska otvara nam istodobno, dakle, dvije razine čitanja: stara i nova granica kao stvarna, povijesna granica naspram novoj (privremenoj?) granici; različiti religijski identiteti – kršćanska Hrvatska naspram muslimanskoj Hrvatskoj. To su tvorbeni elementi regionalnog identiteta unsko-vrbaskog međurječja – jedinstvenost i različitost. Ova je slika također zajednička svim relevantnim europskim kartografijama⁴ bez obzira na različite političke odnose prema teritoriju i granicama Hrvatske. Turska Hrvatska prisutna je na kartama do druge polovice XIX. stoljeća, od kojega se vremena naziva Bosanska krajina. Iako se kao i kod prethodnog

primjera ime regije nije zadržalo, ovdje se, međutim, zadržao regionalni identitet prostora, u istom obuhvatu.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Geografska imena, kao elementi karte, najjači su nositelji prevladavajućih općih socio-kulturnih slika prostora. Analiza karata hrvatskog prostora u ranome novom vijeku pokazala je da su socio-kulturne slike prostora zajedničke svim kartografijama, bez obzira na različite, pojedinačne (i suprotstavljene) političke stavove i interese. One otkrivaju razlikovanje socijalnih grupacija i njihovu teritorijalizaciju (Morlaci, Vlasi), te razumijevanje nestalnosti granica s jedne strane i kontinuiteta teritorijalnosti s druge strane (Turska Hrvatska). Nadalje, sasvim je jasno razlikovanje općeg naziva socijalne grupe (Vlasi) od prostornog pojma granične regije (Morlaci, Morlakischen). Također se pokazuju i različiti

4 Npr. Vitezović, Schimek, von Reilly, Szeman, Zuchery, Halavanja...

odnosi među značenjima: stara/nova granica kao povijesna "prava" granica/ nova "privremena" granica; socijalne grupacije i religijski sustavi: Morlaci (Vlasi) kao "drugi", "Tursko"/ muslimansko kao "drugo", kršćanska Hrvatska naspram muslimanskoj (Turskoj) Hrvatskoj. U oba primjera (Morlakija, Turska Hrvatska) tvorbeni elementi regionalnog identiteta su upravo svijest o jedinstvenosti i različitosti. Socio-kulturne slike zapisane geografskim imenima na kartama dokumenti su vremena. Geografska imena na taj način svjedoče o oblikovanju i mijeni regionalnih identiteta prostora.

LITERATURA

- Andrews, J.H. (2001): *Meaning, Knowledge and Power in the Map Philosophy*, u Harley, J.B., *The New Nature of the Maps: Essays in the History of Cartography*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1-32.
- Cosgrove, D. (1988): *Social Formation and Symbolic Landscape*, The University of Wisconsin Press, Madison, 293.
- Faričić, J. (2007): Geografska imena na kartama Hrvatske 16. i 17. stoljeća, *Kartografija i geoinformacije*, izvanredni broj u povodu 70. rođendana profesora emeritusa Nedjeljka Frančule, Zagreb, 148-179.
- Fuerst-Bjeliš, B. (1999-2000): Toponimija i percepcija u prostoru Triplex Confiniuma: Morlakija, *Radovi* 32-33, 349-354.
- Fuerst-Bjeliš, B., Zupanc, I. (2007): Images of the Croatian Borderlands: Selected Examples of Early Modern Cartography, *Hrvatski geografski glasnik*, 69 (1), 5-21.
- Harley, J. B. (2001): *The New Nature of the Maps: Essays in the History of Cartography*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 333.
- Kozličić, M. (1995): *Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana*, AGM, Zagreb, 391.
- Marković, M. (1993): *Descriptio Croatiae*, Naprijed, Zagreb, 372.
- Marković, M. (1998): *Descriptio Bosnae et Hercegovinae*, AGM, Zagreb, 496.
- Pandžić, A. (1988): *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske*, izložba Povijesnog muzeja Hrvatske, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 145.
- Panofsky, E. (1983): *Meaning in the Visual Arts*, University of Chicago Press, Chicago, 364.